

WOJCIECH PELCZAR

SYLWETKA ADAMA MICKIEWICZA
W POLONIJNYCH PODRĘCZNIKACH
DO KSZTAŁCENIA LITERACKO-KULTURALNEGO

Wśród okolicznościowych wypowiedzi, formułowanych w związku z przypadającym w 2005 r. stu pięćdziesięcioleciem śmierci Adama Mickiewicza, nie powinno zabraknąć wątku oświaty polonijnej. Twórca *Pana Tadeusza* jest bowiem w oświacie tej obecny – już to jako patron szkół emigracyjnych, że wspomnimy choćby placówkę w Sterling Heights, metropolia Detroit, już to jako duchowy inspirator konkursów recytatorskich, w których uczestniczą nie tylko uczniowie znający w różnym zresztą zakresie język polski, lecz także ci, którym mowa nasza jest obca i dlatego muszą posługiwać się fonetycznym zapisem prezentowanego tekstu¹. Autor *Ody do młodości* jest także obecny w wydawanych w Chicago przez Komisję Oświatową Kongresu Polonii Amerykańskiej periodyku „Głos Nauczyciela”, że wymienimy jako przykład specjalny numer tego pisma z 1995 r., jest wreszcie jego dorobek przedmiotem dydaktycznych refleksji polonijnych nauczycieli, czego ilustracją może być choćby obszernie opracowanie Marii Zakrzewskiej „*Pan Tadeusz*” Adama Mickiewicza. *Analiza i interpretacja utworu – materiały pomocnicze dla nauczycieli i uczniów*, wydane przez chicagowskie Zrzeszenie Nauczycieli Polskich w Ameryce w 1994 r. Jednak najczęściej miejsca autorzy polonijnych podręczników, wydawanych staraniem polskich oficyn na wychodźstwie poświęcają *Balladom i romansom*. Właśnie refleksja nad miejscem Mickiewicza we wspomnianych publikacjach jest przedmiotem niniejszego opracowania.

Realizując tak zarysowany cel, przedstawimy kolejno:

- 1) zwięzły opis tytułów objętych badawczą penetracją,

¹ Piszący te słowa miał sposobność pełnić funkcję jurora takiego konkursu, organizowanego w Polonijnych Zakładach Naukowych w Orchard Lake, stan Michigan.

- 2) liczbową charakterystykę obecności sylwetki poety w emigracyjnych książeczkach szkolnych,
- 3) analizę formalnej płaszczyzny przybliżania uczniom szkoły polonijnej sylwetki autora *Dziadów*.

Po tych niezbędnych dla przejrzystości wywodu informacjach przejdźmy do referowania kolejnych zagadnień.

Przedmiotem szeroko zakrojonych badań, których rezultaty przedstawiono w odrębnej publikacji², uczyniono tytuły wydane staraniem trzech polonijnych organizacji oświatowych. Były to: londyńska Polska Macierz Szkolna za Granicą, mająca siedzibę w Chicago, wspomniane już wcześniej Zrzeszenie Nauczycieli Polskich w Ameryce oraz działający w Toronto, stolicy kanadyjskiej prowincji Ontario, Związek Nauczycielstwa Polskiego. Były to zatem publikacje prezentujące oficjalne stanowisko emigracyjnych gremiów oświatowych wobec treści, jakie należy przekazywać młodemu pokoleniu polskiej diaspory. Badawczą refleksją objęto 19 tytułów, z których 18 adresowanych było do odbiorcy ze szkoły podstawowej. Dla precyzji wywodów dodajmy, że chodzi tu zarówno o wychowanków stojących u progu edukacji w emigracyjnej placówce oświatowej, jak i kończących ją w klasie VIII, a także uczęszczających do gimnazjum.

Oto wykaz tytułów:

I. Wydawnictwa Polskiej Macierzy Szkolnej:

1. *Tam w moim Kraju... Podręcznik dla dzieci w wieku 10–11 lat* – z 1993 r., opracowała I. Kmietowicz,
2. *Dzieci z Białego Domku. Czytanka dla klasy II Szkół Przedmiotów Ojczystych* – z 1968 r., ułożyła J. Otwinowska,
3. *Czytanka na klasy II* – z 1962 r. – wydana przez Oficynę J. Świderskiego, lecz nie sygnowana przez Macierz, opracowali J. Płatos, M. Reszczyńska-Stypińska,
4. *Moja czytanka. Podręcznik na klasę III* – z 1964 r., ułożyła J. Otwinowska,
5. *Czytanka na klasę IV* – z 1969 r., opracowała J. Otwinowska,
6. *Mój język ojczysty. Czytanka dla klasy IV Szkół Przedmiotów Ojczystych* – z 1988 r., opracowała D. Mytko,
7. *Wypisy dla klasy V* – z 1973 r., ułożyła M. Goławska,
8. *W kręgu dzielności i pracy. Podręcznik do nauki języka polskiego dla klasy VI* – z 1966 r., opracowała J. Otwinowska,
9. *Wypisy dla klas gimnazjalnych* – z 1987 r., opracowali: M. Chmielewska, J. Kosicka, I. Płonka, L. Tangl, D. Wojciechowska.

² Por. W. Pelczar, *Polska tradycja w polonijnych podręcznikach do kształcenia literacko-kulturalnego*, Rzeszów 2002.

II. Wydawnictwa Zrzeszenia Nauczycieli Polskich w Ameryce:

1. *Ukochany kraj. Czytanka dla klasy V* – z 1981 r., opracowali: W. Barczyk, H. Jabłońska, M. Kożuchowska, Z. Marusarz, E. Płaszny, A. Rozwadowska, Z. Rykała, Z. Ziolo, H. Ziółkowska, M. i J. Żurczakowie,
2. *Podręcznik dla klasy VII* – z 1981 r., opracowały: D. Panasiewicz, T. Wnorowska,
3. *Ziemia od innych droższa. Czytanka dla klasy VII* – z 1994 r., opracowali: B. Kozłowska, M. Kożuchowska, G. Mączyńska, A. Moćko, Z. Ziolo, H. Ziółkowska, M. i J. Żurczakowie.

III. Wydawnictwa Związku Nauczycielstwa Polskiego w Kanadzie:

1. *Witam cię kartek szelestem. Książka dla dzieci 7–10-letnich* – z 1992 r., opracowała M. Walicka,
2. *Czytanka na klasę III* – z 1981 r.,
3. *Czytanka na klasę IV* – z 1981 r.,
4. *Czytanka na klasę V* – z 1981 r.,
5. *Czytanka na klasę VI* – z 1981 r.,
6. *Czytanka na klasę VII* – z 1981 r.

Książeczki te opracowały: J. Gładuń, W. Perkowska, D. Sznajder, M. Wolnik.

Wspólną cechą wymienionych podręczników, nierzadko uwidoczną już w tytule, jest to, że reprezentują tak zwane czytanki, a więc, jak się je określa, zbiory krótkich tekstów przeznaczonych do użytku szkolnego³. Są to głównie zwarte formy epickie i liryka, bowiem dramat pojawia się w niespełna dziesięciu przypadkach, wśród których najczęściej zamieszcza się fragmenty „Nocy listopadowej” Wyspiańskiego; teksty pozostałe wiążą się z problematyką Konstytucji 3 Maja.

Prezentację liczbowych danych, określających obecność sylwetki Adama Mickiewicza w interesujących nas wydawnictwach, rozpoczniemy od konstatacji dotyczącej przyjętego założenia terminologicznego. W wymienionym już opracowaniu *Polska tradycja w polonijnych podręcznikach do kształcenia literacko-kulturalnego* posłużono się terminem „wycinkowe ujęcie kultury”, obejmującym teksty podręcznikowe poświęcone twórcom piśmiennictwa i ludziom sztuk pięknych⁴. Stanowiły one drugą, gdy idzie o liczbową reprezentację, grupę tytułów, podejmujących wątek polskiej tradycji, obecnych w blisko 11% spośród 1212 tekstów poddanych analizie. Z kolei wśród opowieści o ludziach kultury, najwięcej, bo 44 teksty, dotyczyły pisarzy, co jest całkowicie zrozumiałe w kontekście przedmiotu nauczania, do jakiego przeznaczono omawiane tu wydawnictwa.

³ Por. np. *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1977.

⁴ Szersza analiza pojęcia oraz jego geneza – zob. W. Pelczar, *op.cit.*, s. 38 i nast.

Opowiadanie uczniom o Mickiewiczu nie odbiega w zasadzie od praktyki realizowanej w związku z nurtem polskich dziejów, będącym w tych książeczkach dominującym składnikiem ich osnowy tematycznej, obecnym w jednej czwartej wszystkich tytułów, i tu bowiem twórcy podręczników sięgają z reguły po biografie, fabularyzowane opowiadania, przedstawiające zazwyczaj pojedynczy epizod życia poety, krótkie, bywa, że jednozdaniowe notki, liryki opowiadające o pisarzu, na ogół powiązane z fragmentem szczególnie znaczącego tytułu jego pióra, wreszcie listy pisane do bliskich, przy czym ta ostatnia możliwość dotyczy jedynie Słowackiego, a wyzyskano ją epizodycznie w amerykańskim podręczniku dla klasy VII.

Wśród wymienionych powyżej form najczęściej spotykamy biografie (27), znacznie rzadziej występują fabularyzowane opowiadania, użyte dwunastokrotnie, trzykrotnie posłużono się lirykami o autorach, dwukrotnie związłymi, nie przekraczającymi pięciu zdań notkami o charakterze encyklopedycznym. Należy dodać, że dane te nie uwzględniają kanadyjskiej książeczki dla klasy VIII, będącej wydawnictwem o odmiennych założeniach formalno-tematycznych, gdyż autorki zrealizowały tu koncepcję prezentacji niezmiernie skondensowanego i wysoce subiektywnego zarysu dziejów polskiej kultury, z wyeksponowaniem jej literackiego składnika. Oczywiście są w podręcznikach polonijnych nazwiska cieszące się wyjątkową popularnością, będące zapewne także wyrazem osobistych preferencji twórców omawianych książeczek, jak i te, o których wspomina się sporadycznie, przy czym w tej pierwszej grupie najczęściej mówi się właśnie o Mickiewiczu, obecnym w ośmiu tekstach, wśród których cztery to biografie, trzy – fabularyzowane opowiadania; tytuły te uzupełnia pojedynczy liryk poświęcony poecie. Porównując, dodajmy, iż sylwetka Słowackiego obecna jest w sześciu tekstach, Konopnickiej, Sienkiewicza i Wyspiańskiego w pięciu, Norwida w trzech, a Kochanowskiego w dwóch. W wyliczeniach tych pomijamy utwory napisane przez przywołanych autorów lub tylko wymienione. W przypadku Adama Mickiewicza będą to przede wszystkim kilkunasto- lub kilkuwersowe wyminki z *Pana Tadeusza*. Z rzadka pojawiają się również liryki poety.

Przejdźmy zatem do nieco obszerniejszego przedstawienia formalnych zabiegów, związanych z opowiadaniem uczniom szkoły polonijnej o autorze *Romantyczności*, rozpoczynając od publikacji powstałych w kraju klonowego liścia. W *Czytance na klasę VII* (tytuł przytaczamy w oryginale) posłużono się takim oto biogramem:

Wieszcz naszego narodu, największy poeta polski, który dokonał prawdziwego przewrotu w literaturze polskiej, urodził się w Zaosiu koło Nowogródka na Wileńszczyźnie 24 XII 1798 roku.

Na studia uniwersyteckie przeniósł się do Wilna, gdzie brał żywy udział w życiu młodzieżowym. Wkrótce zaczął odgrywać rolę przodującą i był jednym z założycieli tajnych związków: Filomatów i Filaretów, których hasłem było: ojczyzna,

nauka i cnota. W tym czasie został aresztowany przez okupacyjne władze rosyjskie i skazany na dożywotnie wygnanie z kraju.

Biogram ten zamieszczono pod początkowymi trzynastoma wersami *Inwokacji* do *Pana Tadeusza*. Dodajmy tytułem uzupełnienia, iż notka opowiadająca o drugim z wielkich romantyków, Słowackim, jest znacznie skromniejsza, zamyka się w trzech pojedynczych zdaniach, a towarzyszą jej fragmenty dwóch liryków: *Hymnu o zachodzie słońca* oraz *Uspokojenia*.

Ocena tego rodzaju ujęć biograficznych nie może być zbyt pochlebna, przy czym nie o nadmierną ich skrótowość jedynie chodzi. Zaskakuje bowiem fakt, a uwaga ta odnosi się również do nie cytowanego tu biogramu autora *Balladyny*, całkowitego pominięcia choćby elementarnej informacji o najważniejszych momentach życia, jakie nastąpiły po opuszczeniu przez poetę kraju. W rezultacie uczeń, opierając się wyłącznie na treści notek, mógł odnieść wrażenie, iż lata emigracji to okres pusty, ubogi w wydarzenia, jałowy, jeżeli chodzi o literacki dorobek. Takiego ukształtowania biogramu nie usprawiedliwia nawet skromna objętość podręcznika.

Jak już wspomnieliśmy, znaczącym sposobem prezentowania uczniom polonijnej placówki oświatowej sylwetek wybitnych twórców naszej literatury są także fabularyzowane opowiadania biograficzne, szczególnie popularne w wydawnictwach londyńskiej Macierzy Szkolnej i chicagowskiego Zrzeszenia Nauczycieli Polskich w Ameryce. Za uprawnioną można uznać tezę, iż stanowią nawet formę dominującą, choć prawdą jest, że autorzy nie stronią tu także od znanego już z wcześniejszych rozważań schematu: biogram – fragment tekstu. Co więcej, schemat ów bywa realizowany również w klasach najmłodszych, czego egzemplifikacją jest kanadyjska książeczka dla dzieci 7, 10-letnich. Znajduje się w niej – między innymi – całość poświęcona Mickiewiczowi, usytuowana w wyodrębnionym kręgu tematycznym „Wśród sławnych ludzi”. Warto zająć się nią nieco szerzej, gdyż stanowi przykład użycia aż czterech odmiennych form prezentacji uczniom twórcy *Konrada Wallenroda*.

Otwiera ją skondensowany biogram, w którym nacisk położono nie na węzłowe momenty życia poety, lecz wyeksponowano jego znaczenie dla Polaków, wprowadzając pojęcie „wieszcz narodu”. Tytułów dzieł nie wymieniono w ogóle, z dat ograniczono się do urodzin i śmierci. Mimo takiej skrótowości biogram należy ocenić jednak wyżej niż scharakteryzowane uprzednio analogiczne ujęcie z kanadyjskiego podręcznika dla klasy VII – również z tego względu, że jego zawężłość uzasadniona jest wiekiem adresata wydawnictwa, ucznia rozpoczynającego edukację w polonijnej placówce oświatowej.

Dwa kolejne teksty to osiemnaście początkowych wersów *Inwokacji* i dzieśnięć *Epilogu* do *Pana Tadeusza*, dwa kolejne dotyczą samego Mickiewicza. Pierwszy to liryk *Opowiadał mi mój tata*, drugi – opowieść biograficzna *Wiewiórka Maryni*.

Podstawę konstrukcji wiersza, niestety, autora nie wymieniono, stanowi monolog „ja” lirycznego, chłopca, wspominającego słowa usłyszane niegdyś z ust ojca:

*Opowiadał mi mój tata,
 Że przed stoma przeszło laty
 Umarł w Turcji pan, co stworzył
 Wierszyk, „Powrót taty”.
 Mówił tatuś, że pan Adam,
 Bo tak go nazywał –
 Opisywał w wierszach Polskę,
 Tak jakby w nich była żywa.*

W dalszą część monologu wpleciono tytuły wybranych dzieł wieszczca:

*[...] Bajki, Pisma i Ballady,
 Pan Tadeusz, Dziady.*

Końcowy fragment tekstu wykorzystuje postać poety do wprowadzenia wątku patriotycznego. „Ja” liryczne, chłopiec, chce czytać jego utwory, zamysł swój argumentując słowami, wypowiedzianymi przez ojca:

*Rośnij synku i niech Polska
 Rośnie w twojej duszy.*

Omówiony liryk to wartościowa i udana próba opowiedzenia o Mickiewiczu w sposób odbiegający od stereotypowych ujęć o charakterze encyklopedycznym, jest to także przykład umiejętnego, uwzględniającego możliwości dziecka, przypomnienia mu jego etnicznych korzeni.

Ożywienie sylwetek ludzi pióra, przydanie im barw, wreszcie odmonumentalizowanie – to podstawowe przesłanie opowiadań biograficznych.

Zamysł taki uwidacznia się wyraziście w kolejnym z tekstów, tworzących analizowaną obecnie całość treściową, poświęconą autorowi *Ody do młodości*. Opowiadanie to, będące skrótem utworu Wandy Grodzieńskiej, przedstawia epizod paryskiego okresu życia poety. Idąc na wykład w College de France, kupił córeczce wiewiórkę. Tekst w zabawny sposób prezentuje rozterki Mickiewicza, obawiającego się, iż ukryte pod surdudem zwierzątko opuści swoje miejsce:

*Gotowa wyskoczyć na salę – pomyślał z niepokojem. Tymczasem wiewiórka coraz odważniej uprawiała skoki na jego piersi. Kręcąc się bez ustanku, trafiła wreszcie do rękawa. Mickiewicz przeraził się na dobre. Drugą ręką chwycił brzeg rękawa u dołu i trzymał, nie pozwalając wyskoczyć [...]. Tak dotrwał do końca wykładu.
 Mała Marynia otrzymała upragnioną wiewiórkę.*

Niewątpliwym walorem tego opowiadania jest jego anegdotyczny charakter, pozwalający uczniowi dostrzec w pomnikowej z reguły postaci rysy bardziej ludzkie. Może to stanowić, co podkreślają dydaktycy, wartościowy czynnik motywujący do bliższego, indywidualnego zapoznania się nie tylko z innymi fragmentami biografii pisarza, ale również z jego dorobkiem⁵.

⁵ Por. np. W Pelczar, *Norwid w audycji biograficznej i przezroczach*, „Polonistyka” 1994, nr 6.

Omówiono powyżej całość jest, powiedzmy to wyraźnie, w pewnym sensie wzorcowym przykładem realizacji przez polonijne podręczniki nurtu biograficznego. Jego przegląd dowodzi, że przywilejem tak obszernych i zróżnicowanych formalnie ujęć obdarzono w zasadzie trzech autorów – Słowackiego, Sienkiewicza i właśnie Mickiewicza. I tak w amerykańskiej publikacji dla klasy VII twórcę *Grażyny*, usytuowanego w kręgu tematycznym „Siewcy kultury polskiej”, uczniowie mają okazję poznać dzięki aż ośmiu tekstom. Są to: biogram poety, dwa kilkunastowersowe wyimki z *Pana Tadeusza*, pochodzące z pierwszej i trzeciej księgi, a zatytułowane *Chmury* i *Zachód słońca*, cztery liryki – *Modlitwa pielgrzyma*, *Śmierć pułkownika*, *Przyjaciele* i *Powrót taty* oraz bajka *Pies i wilk*.

W również amerykańskim wydawnictwie dla klasy VI autor *Pani Twardowskiej* pojawia się w kręgu tematycznym „Wśród twórców kultury polskiej”. Zrezygnowano tu z biogramu, w którego miejsce zamieszczono opowiadanie Stanisława Wasylewskiego *Najpiękniejsza książka*, ukazujące końcowy moment tworzenia *Pana Tadeusza*, wpleciony w opowieść o szyciu poecie kurtki przez krawca – Polaka, oraz pierwsze reakcje emigrantów na ten arcyepoemat.

Dodajmy, że drugi z wieszczów, Słowacki, w tym samym podręczniku reprezentowany jest biografiami, dwiema lirykami: *Hymn o zachodzie słońca* i *Słowiański papier* oraz fragmenty listów do matki.

Naturalnie, nie we wszystkich publikacjach Wielkim naszej narodowej literatury poświęca się równie dużo miejsca, a uwaga ta przystaje również do twórcy *Lilii*. I tak w brytyjskim wydawnictwie dla klasy VI opowiadają o nim jedynie dwa teksty, z których pierwszy to półstronicowa biografia, przedstawiająca wprawdzie najważniejsze epizody życia, lecz informację o dokonaniach literackich ograniczając do konstatacji, że pisał sonety, dłuższe poematy i dramaty, i zasygnalizowania w jednym zaledwie zdaniu problematyki *Pana Tadeusza*. Tekst drugi – to utrzymany w podniosłym tonie fragment powieści Juliusza Kadena-Bandrowskiego *W cieniu zapomnianej olszyny*, prezentujący uroczystość sprowadzenia na Wawel trumny z prochami wieszca w 1890 r.

Spróbujmy w zakończeniu dokonać rekapitulacji podjętej tu analizy miejsca Adama Mickiewicza w polonijnych podręcznikach, przez przywołanie fragmentu diariusza Jana Lechonia, który podobnie jak twórcy tych książeczek, reprezentował wychodźstwo wojenne, postrzegał więc ojczyznę z emigracyjnej perspektywy. Dręcząca go nostalgia sprawiała, iż poszukiwał czegoś, co byłoby substytutem Polski, jej swoistą syntezą. Z *Dzienników* autora *Karmazynowego poematu* wynika, że, obok Moniuszki i Chopina, właśnie w dorobku Mickiewicza syntezę tę znajdował, widząc w nim „[...] najcenniejsze uosobienie tego, co stanowi istotę, duszę, treść najgłębszą polskości”⁶. Nie będzie zapewne nieporozumieniem teza, iż tonacja przemysła Lechonia mogła być bliska twórcom emigracyjnych książeczek szkolnych, a wyjątkowa w nich popularność Mickiewicza, lecz także innych

⁶ A. Hutnikiewicz, *Portrety i szkice literackie*, Warszawa 1976, s. 180.

autorów XIX wieku, Słowackiego, Sienkiewicza czy Konopnickiej, to wyraz przeświadczenia o ich wyjątkowych zasługach w kształtowaniu świadomości narodu w dobie zaborów.

ADAM MICKIEWICZ IN THE SCHOOLTEXTS FOR POLISH SCHOOLS ABROAD

Summary

The article presents some reflections about Adam Mickiewicz, called “the polish national bard” and his place in polish education abroad. A base of these reflections are schoolbooks, which was used in polish schools abroad after the second world war. These books was edited by polish teacher’s organizations in Great Britain’ Canada and The United States of America. The author writes, that the silhouette of Mickiewicz’ his creation and life are very important implement in forming of polish spirit between young people of polish diaspora in the West of Europe and over The Atlantic Ocean.

Nota o Autorze: **WOJCIECH PELCZAR** prof. dr hab. w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Rzeszowskiego, dydaktyk literatury, literaturoznawca.

Słowa kluczowe: Adam Mickiewicz, kultura, tradycja, wieszcz